

Оксана Матієк

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК НАДНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ І ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ

Стаття присвячена аналізу феномену зовнішньополітичної ідентичності як наднаціонального конструкту, який повинен бути покладений в основу політики формування та реалізації інтеграційного проекту України. Автор відстоює позицію щодо необхідності консолідації політичної нації як основної передумови подолання фрагментарності зовнішньополітичної ідентичності в Україні.

Ключові слова: *зовнішньополітична ідентичність, політична нація, інтеграція.*

Matiiiek O. *Foreign identity as a supranational construct and prerequisite of Ukrainian integration project. The article deals with*

phenomenon of foreign policy identity as a supranational construct that should be the basis for policy formulation and implementation of the integration project of Ukraine. The author defends stance on the need to consolidate political nation as a basic prerequisite to overcome the fragmentation of foreign policy identity in Ukraine.

Key words: *foreign policy identity, political nation, integration.*

В умовах, коли міждержавні зв'язки стають все більш вираженими, а кордони все більш умовними, з новою силою і звучанням постає питання збереження національної самобутності на тлі боротьби поліфонії національностей та мультикультуралізму з концептом національної держави як основної одиниці глобального політичного простору. Проте варто зазначити, що масштабні глобалізаційні процеси, котрі проникають у всі сфери суспільного життя, в тому числі і в політику, викликають потребу до широких політичних об'єднань. Вони виникають на тлі необхідності реалізації різного роду політичних, економічних, культурних та інших потреб, котрі під силу вирішити лише шляхом докладання спільних зусиль на міжнародному рівні. Цей, без перебільшень, значущий фактор еволюції світової спільноти не можна ігнорувати, досліджуючи сучасні політичні процеси, адже це – ще один виклик і водночас потреба реалій сьогодення, яка не оминула і нашу державу. В цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження мотивів і природи зовнішньополітичної ідентичності громадян України на тлі спроб формування та втілення в життя українського інтеграційного проекту.

Ще донедавна єдиним суб'єктом міжнародних політичних відносин традиційно вважалися національні держави, проте форма націоналізму, ширшого за обсягом і масштабами від «нормальної» компактної нації, вже існує. Це так звані «паннаціоналізми». Їх можна позначити як об'єднання в єдиній культурно-політичній спільноті кількох, здебільшого суміжних, держав на основі спільних культурних рис або спорідненості культур. Саме вони в сучасних умовах поряд з національними державами поділяють статус учасників міжнародного політичного життя. «Сьогодні народи Заходу вступають до передпостнаціональної ери свого існування, яка характеризується «занепадом» національної ідеї, «послабленням» націоналізму та

«вичерпанням» класичної ролі національної держави. Разом з тим культурне розмаїття та національна ідентичність залишаються невід'ємними цінностями Західного світу.

Найяскравішим прикладом розв'язання проблеми поєднання національного та наднаціонального справедливо вважається Європейський Союз як наддержавний актор міжнародних відносин, який зміг сформувати власну ідентичність поза межами територіальних кордонів окремих держав-націй, при цьому, не відбираючи національних ідентичностей у держав-членів цього політичного об'єднання. У своїй статті «Зовнішньополітична ідентичність Європейського Союзу як політико-соціальний конструкт» Ю. Цифра доводить, що зовнішньополітична ідентичність ЄС не перекреслює концепту національної держави і є феноменом не постнаціональним, а наднаціональним. Автор визначає «сутність наддержавної ідентичності Євросоюзу як окремого феномену, котрий не виступає в ролі «замінника» національних ідентичностей окремих держав-членів організації та, в той же час, не визначається як проста сукупність таких ідентичностей, адже є наслідком процесів європейської інтеграції з точки зору їх соціальної та історичної складових» [8, с. 60]. Подібних принципів у своїх поглядах дотримувався й Р. Шуман, котрий підкреслював, що «європейські держави являють собою історичну реальність. Отже, хоча б психологічно, неможливо припинити їхнє існування. Їхнє різноманіття насправді має сприйматися як благословення, тому не потрібно ані порівнювати, ані вподібнювати їх. Однак співіснування держав має бути скоординованим» [14, с. 86].

У свою чергу, народи Східної Європи, у тому числі український, входять до національної ери, котрій притаманні зростання впливу національної ідеї, піднесення націоналізму, прискорене національно-державне будівництво тощо [3, с. 165]. Проте, варто зазначити, що внаслідок обставин, які склалися, та політико-економічних амбіцій України як молодій держави, яка прагне розвиватися, так би мовити, «в ногу з часом», перед нею стоїть потрійне завдання і важкий шлях, який розвинені європейські держави проходили століттями, а для України він повинен відбутися у скороченому часовому варіанті – це державне будівництво, націотворення та інтеграційний вибір як останній

виклик глобалізації, не кажучи вже про всі виклики, перепони, протиріччя і контрреакції, з якими наша держава зіткнулася на шляху модернізації та демократизації. Саме такий стан справ зумовлює бінарне позиціонування сучасної політики України, що спрямована на формування міцної політичної нації, а також масштабної інтеграції до європейського співтовариства.

Варто розглянути ці моменти детальніше. Стосовно формування політичної нації, «Фрідріх Майне перший став розрізняти (1908) *Kulturnation*, переважно пасивну культурну спільноту, і *Staatsnation*, активну, самовизначальну культурну націю» [7, с. 17]. Вже пізніше почали розвиватися ідеї націотворення у політичному сенсі цього слова. У зв'язку з цим вищезазначені концепції виявилися актуальними і на пострадянському просторі, де гостро постала проблема формування політичних націй та державного будівництва. З'явилася транзитологічна наука. На сучасному етапі розвитку парадигми транзитології кінцевим результатом посткомуністичних трансформацій більшість дослідників вважають заздалегідь заданий демократичний транзит [4, с. 47]. При цьому характерною рисою суспільно-політичних трансформацій у пострадянських країнах є те, що, на відміну від «класичних» поставторитарних транзитів, тут одночасно доводиться розв'язувати проблему політичних і економічних реформ, а також розбудови державних інститутів, адже ринкові та демократичні перетворення у латиноамериканських і південно-європейських країнах відбувалися на тлі усталених державних інститутів та заздалегідь досягнутої національної єдності. Зокрема, німецький дослідник Клаус Оффе відмічає не подвійний (політичні та економічні реформи), а потрійний характер посткомуністичного транзиту, що відбувається на тлі процесів державотворення [17]. При цьому, як наголошує класик транзитології Растоу, в процесах суспільно-політичних перетворень велике значення відіграє чинник національної єдності, розуміючи під цим поняттям стабільні територіальні межі держави і склад громадян, міцність і достатню поширеність відчуття належності до певної політії і національної спільноти [5, с. 69]. Саме необхідність у розбудові державних інститутів та формуванні політичної нації як основних передумов становлення суверенної держави зумовлює всю складність та багатовимірність посткомуністичного транзиту. При цьому, як

ззначають відомі вчені-транзитологи Альфред Степан та Хуан Лінц, процес державотворення історично та концептуально відрізняється від проблеми вирішення «національного питання», тобто формування політичної нації у межах новоствореної нації-держави (nation state) [13, с. 242].

Враховуючи зазначені чинники, відомий британський фахівець з української проблематики Тарас Кузьо обґрунтовує доцільність виділення процесів націотворення (формування консолідованої політичної нації) в окрему складову суспільно-політичних трансформацій і, таким чином, підкреслює четвертий характер посткомуністичного транзиту.

Для формування політичної нації Україні довелося напрацювати солідний старт у формі політизації етнічності як основної передумови націотворення. Але варто зазначити, що сьогодні вищезазначені напрацювання поки що не мають завершеного характеру.

На думку етнополітолога Дж. Ротшильда, політизувати етнічність – це:

1) переконувати людей, що політика є корисною справою для здоров'я їх культурних цінностей;

2) стимулювати їх зацікавленість і стурбованість цим зв'язком;

3) мобілізувати їх, тобто перетворити на самосвідомі етнічні групи;

4) спираючись на ці усвідомлення, стурбованість та групову свідомість, спрямовувати їх поведінку на діяльність на політичній арені.

Така політизація етнічності, врешті-решт, у підсумку може прискорити, загальмувати або взагалі зупинити політичну інтеграцію держав, може легітимізувати або делегітимізувати їх політичні системи та стабілізувати або підірвати їх режими й уряди [15].

Сам процес політизації етнічності умовно можна поділити на три основні етапи:

- На першому етапі члени етнічної спільноти набувають політичної свідомості. Внаслідок синтезу з раніше існуючою свідомістю виникає етнополітична свідомість – усвідомлення людиною своєї належності до етнічної спільноти, її місця, ролі й призначення в етнонаціональній структурі та у політичній

системі суспільства і світі загалом, розуміння етнополітичних процесів і відносин, а також здатність приймати адекватні етнополітичні рішення та готовність шукати поліваріантні, компромісні шляхи їх реалізації.

- На другому етапі має місце політична мобілізація етнічності, під якою розуміється перетворення етнічностей із психологічного, культурного або соціального чинника на політичну силу задля зміни або зміцнення системи структурної нерівності між етнічними спільнотами. Досить велику роль тут відіграють представники етнічної еліти, яких з легкої руки Дж. Ротшильда на Заході називають «політичними антрепренерами».

- На третьому етапі політизована і мобілізована етнічність виступає на арену політичного життя, голосно заявляючи про свої цілі й наміри і починаючи рішуче діяти у напрямі їх реалізації [7].

Отже, політизація етнічності, як кінцева мета, – це процес виходу етнічних спільнот на політичну арену і перетворення їх на суб'єкти історії. По-суті, йдеться про націотворення як процес і кінцеву мету. Варто зазначити, що з цим завданням українські політичні антрепренери впоралися фрагментарно, а тому маємо другий варіант розвитку подій за Ротшильдом. Проте як своєрідне виправдання такої невдачі можна навести тезу Ентоні Сміта, який слушно зауважує: «Процес політизації етнічності має глобальний характер. Він відбувається і ще довго відбуватиметься у всіх поліетнічних країнах» [7, с. 201]. Україна – не виняток, тому процеси політизації етнічності ще довго будуть тут фоном для суспільно-політичних перетворень.

Звідси і неоднорідність громадян України в контексті політичної та, як наслідок, – зовнішньополітичної ідентичності.

Значимо: національна ідентичність – політизована суть етнічної ідентичності. Якщо етнічна ідентичність ґрунтується на певній системі об'єктивних ідентитетів – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні догмати, традиційна обрядовість), то конституїтивною основою національної ідентичності виступають ознаки, значно менш «відчутні на дотик» – свідомість, політична воля, громадянство. Як правило, у цій боротьбі за «сенси» йшлося не про роль культурних факторів, а про функції політичних ідей, про інтерпретацію понять у такий

спосіб, щоб вони могли допомагати інститутам вирішувати легітиміційні завдання, у тому числі й шляхом маніпулювання свідомістю. При цьому вирішальну роль відіграло специфічне розуміння й трактування минулого («memoria»). Саме тому національно-етнічні феномени нашого часу неможливо розглядати поза тим змістом, який вкладається державами й політичними силами у концепції історичної пам'яті. Інтегративна здатність категорії «національна ідентичність», таким чином, прямо залежить від співвідношення етнонаціонального і загальногромадянського змісту, який у неї закладено. Вона настільки вища, наскільки дієвішою є горизонтальна ідентифікація членів спільноти. Така ідентичність формує національну самосвідомість і сприяє поглибленню інтеграційних і консолідаційних процесів у суспільстві, злагодженому функціонуванню соціальних структур. Водночас вона забезпечує від різних соціальних загроз, що можуть виникати на ґрунті аномії, фрустрації, маргіналізації та інших супутників сучасної цивілізації. «Там, де процес формування політичних націй ще не завершився, правляча еліта тяжіє до закріплення у масовій свідомості етнічних стереотипів і концентрує увагу соціуму на діахронній інформації – етнічній пам'яті, звичаях, традиціях, національній символіці. Більш мобільні в інформаційному відношенні політичні нації віддають перевагу синхронній інформації, тобто всьому тому, що забезпечує розв'язання загальнозначущих для етнополітичного організму проблем, зокрема, проблем пошуку власної ніші у геополітичному просторі, налагодження взаємовигідних зв'язків із партнерами, економічної та інформаційної безпеки.

Виходячи з усього вищеописаного і формуються зовнішньополітичні ідентичності, на основі яких громадянин певної держави робить свій свідомісний цивілізаційний вибір, а сукупний вибір політичної нації стає основою для інтеграційних проектів держав.

Стосовно України в цьому контексті слід зазначити, що явище зовнішньополітичної ідентичності досить «молоде» і недостатньо досліджене на вітчизняних наукових теренах. Навіть саме поняття «зовнішньополітична ідентичність» в українській політології досі остаточно не сформоване. Тезаурус цієї проблематики чітко не оформлений.

Враховуючи вищезазначене, в науковій літературі спостерігається деяка фрагментарність досліджень у цьому напрямі, а також наявність низки невизначеностей та протиріч.

Так, українська дослідниця Катерина Шинкарук, яка займається проблемами зовнішньополітичної ідентичності, використовує цей термін, проте ототожнює його з терміном «державна ідентичність» [9], що є не зовсім коректним і дещо однобоким, адже хоча така категорія (державна ідентичність) і має деяке зовнішнє спрямування, проте не охоплює всього спектра своєї сутності і може бути синонімом міжнародної суб'єктності, що має швидше політико-правове, аніж суто політичне коріння.

Інший український науковець О. Добржанська взагалі не виділяє терміна «зовнішньополітична ідентичність» і в контексті дослідження інтеграційних процесів локального і глобального масштабів використовує такі терміни, як «українська ідентичність», «радянська ідентичність», «російська ідентичність», «європейська ідентичність», і зауважує, що всі ці види ідентичностей одночасно присутні в українському суспільстві [2].

Загалом, можна погодитися з такою позицією в частині співіснування різних ідентичностей у єдиному локальному просторі та часі, що породжує так звану «кризу ідентичності» (надзвичайно гостро екзистенційна значущість ідентифікації проявляється в ситуаціях її деструкції або практично повної відсутності. У таких випадках говорять про кризу ідентичності, дефіцит ідентичності, дифузю ідентичності тощо. Патологія ідентифікації переживається як стан розгубленості, розладу із собою, втрати, загубленості, непотрібності для когось, самотності. Все це болісні, негативні страждання, які ослаблюють людину, її волю до життя, боротьби, творчості. Саме внаслідок співіснування багатьох ідентичностей в Україні утворюється такий стан), проте доречним тут бачиться розмежування вищезазначених категорій у такі собі два різнозначні табори: до першого варто віднести поняття «української ідентичності», адже воно абсолютно конкретно виявляє внутрішню суть у контексті міжнародної політики і зовсім не зіставне з будь-якими зовнішніми цілями, претензіями чи якостями у плані інтеграційного процесу й швидше виражає суть ідентичності українців як політичної нації. Відповідно, до другого табору логічно було б віднести такі

поняття, як «радянська ідентичність», «російська ідентичність», «європейська ідентичність», і вважати їх різновидами зовнішньополітичної ідентичності українців як знову-таки тієї самої політичної нації, що перебуває на стадії свого формування.

Саме тому, на нашу думку, категорія «зовнішньополітичної ідентичності» складається з двох компонентів:

1. Ментальний (цей компонент виражає історико-культурну сутність етнічної сторони нації та її спорідненість з іншими націями, чи наднаціональними утвореннями. Саме цей компонент, що має своїм підґрунтям глибинні архаїчні витоки, які формували етнічну психологію, свідомість і культуру впродовж тисячоліть, сприймається як аксіома і потребує найбільше зусиль та часових ресурсів для трансформації);

2. Політико-правовий (відображає рівноправність держави у відносинах з іншими державами та наддержавними утвореннями і утворюється шляхом націотворення, що включає передусім політизацію етнічності і формування політичної нації, а також курсу, спрямованого на державне будівництво).

Відповідно, зовнішньополітичну ідентичність можна визначити як продукт глобалізації, що означає історично й культурно обґрунтовану ідентифікацію особи (нації) з іншим суб'єктом зовнішньополітичних відносин (це може бути історична, вже не існуюча сутність, як Радянський Союз, сучасна держава, чи міждержавне об'єднання) на рівні ментально-духовної спорідненості, а також політичну індивідуальність та незалежність на світовій політичній арені. «Йдеться про ідею державотворення багатоетнічних мас народів, які історично опинилися на одній геополітичній площині і – задля захисту самої своєї політичної екзистенції – збудувати собі ситуативно «незвичайну» наддержавну конструкцію» [1, с. 32], а також про державу як суб'єкта міжнародних відносин у глобалізованому світі.

Так само не варто плутати поняття «зовнішньополітичної ідентичності» та «зовнішньополітичної ідентифікації». Тут ідеться про два види зовнішньополітичної ідентичності залежно від критерію ситуативності. Зовнішньополітична ідентифікація часто має штучний, залежний від випадку і певних обставин характер і є продуктом маніпуляції. Таку ідентичність називають ситуаційною.

Вона зумовлена тією чи іншою ситуацією та пов'язана безпосередньо з політичною практикою і порівняно легко змінюється. Особливість ситуаційної ідентичності полягає в тому, що в ній немає прийняття особистістю інтеріоризованих норм та правил практики і схем сприйняття та оцінювання політичної позиції, що ідентифікується. Індивід, що володіє ситуаційною ідентичністю, ще не є самостійним політичним суб'єктом, бо не створює своєю ідентичності. Тобто вважається, що ситуаційна політична ідентичність нав'язується індивіду ззовні. Інша ж є більш широким поняттям і включає в себе не лише природну (нав'язану) позицію громадськості щодо ідентифікації себе із зовнішнім світом, але й раціональні для цього історико-ментальні підстави. Тут мається на увазі так звана траверсальна ідентичність. Вона подовжується у часі, тобто є устаткованою та проявляється на основі внутрішньої роботи суб'єкта з оцінки та сприйняття ситуаційних ідентичностей. Така позиція може бути сформована тільки на ґрунті поєднання усвідомлення позиції, що буде ідентифікована, та ціннісних орієнтацій і політичних установок індивіда.

Також варто розмежувати поняття «зовнішньополітичної ідентичності» та «інтеграційного вибору», адже вони співвідносяться між собою як проблема і її розв'язання, яке передбачає кілька альтернативних варіантів. Крім того, якщо зовнішньополітична ідентичність має суто ментально-правові характеристики, то інтеграційний вибір часто спирається ще й на фактор економічної доцільності.

О. Добржанська дає такий перелік факторів формування зовнішньополітичної ідентичності, до яких належать дві групи:

- 1) «чинників (історичних, культурних, релігійних, географічних, геополітичних, етнічних та ін.);
- 2) механізмів (саморегуляції, соціалізації, урбанізації, ідеологізації та ін.)» [2].

Дещо іншу схему пропонує Яновська. На її думку, «...зовнішньополітична ідентичність формується під впливом явищ трьох типів: психологічної діяльності суб'єктів, системи цінностей і стереотипів і специфікою політичної позиції» [10].

Трансформації як в Україні, так і у пострадянських країнах у цілому, вочевидь, виходять за рамки парадигми поставто-

ритарного транзиту. Розглядаючи посткомуністичні трансформації у колишніх радянських республіках, можна стверджувати, що вони поєднують у собі поставторитарний та постімперський транзит. Британська дослідниця С. Вітмор справедливо наголошує, що пострадянські республіки успадкували від СРСР «протодержави», які не були сформовані для здійснення функцій суверенних держав і не мали відповідного інституційного потенціалу, необхідного для управління незалежною державою. Колишнім радянським республікам особливо бракувало основних атрибутів державності, таких як визначені та міжнародно визнані кордони, лояльні громадяни та ключові інститути, зокрема, національні армії. С. Вітмор вказує дві основні причини слабкості пострадянських держав: 1) паралізуюча роль Комуністичної партії, яка узурпувала державні функції та залишила державні інститути нерозвинутими і без відповідного досвіду функціонування; 2) зосередження у Москві процесів прийняття усіх ключових рішень, що не давало республіканським державним інститутам можливості здійснювати власні функції [16, с. 3].

Відсутність розвинених і дієвих державних інститутів також зумовила зовнішньополітичну слабкість пострадянських країн і вразливість до зовнішніх впливів через слабку міжнародну суб'єктність, що слугує платформою для оформлення зовнішньополітичної ідентичності держав на міжнародній арені. Натомість формування міжнародної суб'єктності пострадянських країн відбувалося на тлі процесів «розлучення» з імперією, центром якої виступала Росія, при чому зазначені процеси для різних країн перебували на різній стадії завершеності. Отже, постімперська парадигма також дозволяє враховувати значну роль довготривалих зовнішніх впливів з боку Російської/Радянської імперії на суспільнополітичний розвиток пострадянських країн, що спричинило не лише їхню внутрішньополітичну слабкість, але й пошук альтернативної зовнішньої «опори» в процесі становлення їх міжнародної суб'єктності. До того ж, завершення «холодної війни» перемогою західних цінностей ліберальної демократії і ринкової економіки та дискредитація комуністичної ідеології зумовили істотне залучення міжнародних організацій, США і країн Західної Європи у трансформаційні процеси на пострадянському просторі. Таким чином, усі

посткомуністичні країни опинились у просторі впливу великих (над)держав: США та ЄС, а також РФ як колишньої імперії. Водночас посткомуністичний транзит формує не лише аналітичні, але й нормативні рамки, задаючи вектор внутрішньополітичних перетворень у бік демократизації пострадянських країн як єдиного шляху їх соціалізації, тобто набуття міжнародної легітимності у зв'язку з делегітимізацією ідеології комунізму.

Таким чином, для пострадянських країн усі аспекти постімперського транзиту тією чи іншою мірою мали також і зовнішньополітичний вимір: державотворення та націотворення – як відокремлення від імперії, демократичні та ринкові перетворення – як приєднання до міжнародної демократичної спільноти, чи навпаки – підтримка зв'язків з колишньою імперією задля обмеження впливу з боку Заходу на внутрішньополітичні процеси. На тлі наростання процесів глобалізації це зумовило «загальну інтернаціоналізацію внутрішньої політики в цих країнах» [11, с. 228], що зазнавала істотного впливу з боку колишньої імперії та водночас різною мірою визнавала потребу засвоєння демократичних норм і стандартів як форми легітимізації новостворених держав на міжнародній арені. У цьому контексті важливими також виявилися проблеми формування нового типу демократичної політичної культури участі та політичної свідомості суспільства, адже «...нагальним є пошук політичного обличчя нації, щоб знову не опинитися в сфері політики постійних компромісів і конформізму, який на довгий час закріпився в українській нації як ознака її політичної свідомості і культури» [6, с. 37]. Ці перетворення відбуваються і досі. Наявність у політичній культурі маргінального складу спричинила формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до навколишнього світу. У політичних процесах ці типи менталітету виявляються, з одного боку, у бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з іншого боку – в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави. Взаємозалежність політичної культури і політичних процесів підтверджує сучасний період державотворення, коли недосконалість політичних структур і

низький рівень політичної культури належать до групи основних причин, що заважають соціально-економічному та політичному розвитку України.

Отже, нові незалежні держави, що зреклися делегітимізованої комуністичної ідеології, проте ще не встигли позбавитись її тоталітарної спадщини, опинились у ситуації, коли єдиним шляхом отримання міжнародної легітимності стало засвоєння західних норм та цінностей. При цьому пострадянські країни були вимушені шукати комплексні відповіді на виклики постімперського транзиту або у відтворенні внутрішніх зв'язків із РФ (як колишнім центром Російської імперії та СРСР), що в умовах їх незалежності, принаймні де-юре, набули також зовнішньополітичного характеру, або у пошуку альтернативних моделей розвитку. Виходячи з цього низкою країн було обрано європейську інтеграцію, що також вирішувала питання як внутрішньополітичного напрямку реформ, так і зовнішньополітичного вектора. Таке формування внутрішніх моделей розвитку за допомогою зовнішньої підтримки, з одного боку, було цілком закономірним у контексті постімперського транзиту, оскільки певною мірою відтворювало усталений взаємозв'язок «центр–периферія», а з іншого боку – заповнюючи посткомуністичний ідеологічний вакуум, зумовлювало їх подальшу несамостійність у формуванні державної політики та навіть домінування зовнішньополітичних процесів над внутрішньою політикою.

Якщо узагальнити, то для формування зовнішньополітичної ідентичності України важливе значення мали два основні полюси:

1. Перемога по закінченні війни ліберальних цінностей, а отже, цінностей Заходу, що спричинило взяття за орієнтир у виборі зовнішньополітичної ідентичності саме їх, як єдино можливого способу легітимації на світовій арені.

2. Водночас відносини з Росією відігравали ключову роль у процесах посткомуністичних трансформацій та формування міжнародної суб'єктності пострадянських країн. У цьому контексті РФ відіграє роль того «Іншого», стосовно якого конструюється міжнародна суб'єктність, а отже, й зовнішньополітична ідентичність пострадянських держав. Зокрема, для країн Балтії, які практично одразу визначились із європейським вектором подальшого розвитку, Росія відіграла роль «Іншого», дистанціювання від якого мало

забезпечити відхід від комуністичного та імперського минулого і гарантувати їхню міжнародну суб'єктність. Натомість у країнах, що обрали шлях розвитку, альтернативний демократичним перетворенням (наприклад, Білорусь і країни Центральної Азії), міжнародна легітимація чинної влади, навпаки, забезпечується за підтримки Москви, що вкладає зовсім інший зміст у роль Росії як «Іншого» для цих країн. При цьому, враховуючи культурно-історичні особливості українсько-російських відносин, особливе значення Росії в процесах формування незалежної України зумовлює її провідну роль у становленні зовнішньополітичної ідентичності України на його найбільш базовому рівні – рівні забезпечення суб'єктності України як міжнародного актора.

Таким чином, маємо транзитологічну залежність України від Заходу і Росії. Забігаючи наперед, зазначимо: цікавим є той факт, що ментальна залежність повторює попередню схему. Тому постає питання: а може, і модернізаційно-інтеграційна стратегія для України буде ефективною лише за умови врахування таких очевидних залежностей?

Варто зазначити, що різні елементи політичної ідентичності зберігаються в історичній пам'яті так званого «колективного Я». Історія та пам'ять про минуле є значущим смисловим та змістовним джерелом ідентичності. Вважається, що політична ідентичність є своєрідною комбінацією уявлень про різні елементи минулого того чи іншого суспільства, які логічно осмислені продовж віків, структуровані та задають зміст і напрям самовизначення політичної спільноти. Джерело ідентичності знаходиться не просто в історії, але й в процесі інтерпретації та розповідання історії. Суб'єкт не тільки відбиває історію, але й сам створює її контекст, коли актуалізує або ігнорує ті чи інші її частини. Така точка зору притаманна конструктивістам. Вони визнають, що історія та минуле є одними з джерел політичної ідентичності. Але історія сама по собі не стає підґрунтям політичної ідентичності, скоріше ідентичність – це результат особливим чином інтерпретованої та сконструйованої історії. Одним із перевірених засобів та ресурсів, що можуть бути використані для легітимації політичного режиму та мобілізації мас, є минуле народу та держави.

Не можна також не згадати про географічну детермінанту в контексті формування зовнішньополітичної ідентичності. Україна історично і географічно лежить на перетині двох різних цивілізацій, двох світів, культур Заходу і Сходу, що не може не впливати на постійний процес самоідентифікації соціуму. Самоідентифікація – це завжди вибір. Західна соціокультурна система має модель конкурентного щодо держави громадянського суспільства з автономними структурами, цінностями індивідуалізму, свободи вибору, правової захищеності могутнього класу економічно самостійних приватних власників, вільних громадян. Для суспільного устрою Сходу характерні цінності колективізму, поваги до авторитету старших, держави, домінування держави над суспільством, що робить його більш «лояльним» у відносинах з державою, а структури суспільства «слухняними» і їй підпорядкованими. На відміну від суспільного устрою Заходу, який характеризується встановленням сталої рівноваги між державною владою та приватною власністю, що гарантує самостійність індивіда у різних сферах життєдіяльності суспільства, можливість перетворення суспільної системи відповідно до своїх інтересів та ідеалів, на Сході людина могла діяти лише в рамках наперед заданих стереотипів соціальної поведінки, залишалася осторонь процесів соціально-політичного життя. В окремих країнах усі права щодо розпорядження надрами, землею, виробничими потужностями, навіть особистим життям індивіда, були зосереджені в руках державного апарату. Зрозуміло, що за таких обставин як політичній еліті без авторитетного лідера з чіткою програмою стратегічного розвитку, так і пересічним громадянам, які не мали досвіду демократичного життя, на перехідному етапі важко було визначитися зі стратегією напрямку розвитку.

Український національний характер не лише поєднав контрастні риси двох цивілізаційних ознак і, відповідно, концепцій індивідуалізму та колективізму, а й, не позбувшись характерних рис радянської доби, зазнав значного тиску глобальних змін. Як засвідчують реалії сьогодення, ще складніша практика реалізації обраної стратегії, хоча правильність вектора розвитку на тлі загальносвітових цивілізаційних процесів не викликає заперечень. Звернення до ідеї громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави в умовах глобалізаційного розвитку на рубежі ХХ – ХХІ століть є закономірним явищем і відповідає

світовим тенденціям, але національна модель її реалізації потребує наукового обґрунтування з урахуванням менталітету народу, а також цілеспрямованої політики. Метою дискусії щодо ідентичності України є не повернення до колишнього ідеалу ідентичності чи сприйняття запозиченого готового її варіанта, а формування нового її змісту, який відповідав би сучасним потребам.

На особистісному рівні суб'єкт синтезує масу різноманітних, суперечливих його культурі цінностей і настанов, але, перш за все, він їх розділяє, оцінює, зітвляє, щось бере за основу. Ще складнішим є вибір між цінностями західними і незахідними, оскільки це комплекс матеріальних і нематеріальних чинників, які треба знати і свідомо оцінювати. Отже, проблема вибору між західними і незахідними цінностями, між різноманітними типами цивілізацій не виключена з порядку денного.

Сучасна ідентичність формується вже у глобальному просторі, насиченому впливом сучасних комунікаційних засобів, що робить проблеми особистісного націокультурного самовизначення ще більш актуальними та складними. ЗМК як четверта влада спільно з політичними елітами здатні не тільки коригувати, а й докорінно змінювати вектор і основні концептуальні засади динаміки зовнішньополітичної ідентичності як в інтересах держави і її громадян, так і з метою маніпуляції суспільною свідомістю, створюючи симулякри ідентичності заради власних бюрократичних інтересів та владних амбіцій. На даному етапі для України – це одна з найнагальніших проблем, яка потребує першочергового розв'язання.

Наша держава на законодавчому рівні визначила свій інтеграційний вектор європейським. У вересні 2014 року Верховна Рада України та Європарламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію України та Євросоюзу. За відповідне рішення проголосувало 355 народних депутатів України, а у Страсбурзі за нього проголосувало 535 євродепутатів.

Слід зауважити, що такий вибір як політичних еліт, так і народної більшості, що стоїть за ними, зумовлений, у тому числі, й економічними мотивами. У цьому контексті доцільною здається аналогія з пірамідою А. Маслоу, в якій першочергові потреби домінують в ієрархічному контексті перед культурними, духовними. Так, інтеграційний вибір українців також спирається не

тільки на відчуття цивілізаційної «кровності», а також на цілком зрозуміле і просте людське прагнення – вищий рівень добробуту, економічні блага, можливості для розвитку поряд з іншими властивими європейцям цінностями, такими як свобода, рівність перед законом, конкурентність, цінність особи і так далі.

Утім, на думку Д. Лоуенталя, протягом усього часу свого існування Європа завжди більшою мірою становила ментальну, аніж географічну чи соціальну конструкцію [12, с. 314]. І тут напрошується ще одна аналогія – на цей раз порівняння структури мотивів зовнішньополітичних пошуків (економічні, культурні) зі структурою людської свідомості за Фрейдом (свідоме, підсвідоме або раціональне та ірраціональне). У цьому контексті на підсвідомому, більш глибокому та архаїчному рівні все-таки знаходяться ментальні зв'язки. А, як відомо, ірраціональні мотиви часто бувають набагато сильнішими за раціональні. Відповідно – проблема ідентифікації себе з європейцями в українському суспільстві і досі стоїть гостро. Доказом цього наочно виступають ті події, які відбуваються в країні сьогодні (анексія Криму, сепаратистські рухи на Сході України, які потягли за собою виснажливі воєнні дії та людські, економічні і політичні втрати).

Отже, проблема утвердження України як самобутньої, самостійної, незалежної суверенної держави та рівноправного учасника міжнародних відносин, визначення власних ролі та місця України в політико-культурному просторі та системі міжнародних відносин безпосередньо пов'язана із формуванням її зовнішньополітичної ідентичності.

У свою чергу, для стабілізації політичного процесу, а також активізації політико-економічного розвитку українським антрепренерам необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні інтеграційні мотиви, реалізуючи політику формування та консолідації політичної нації, а також подолання явища фрагментарної зовнішньополітичної ідентичності громадян України.

1. Варзар І. М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія / І. М. Варзар. – К., 1994. – 224 с.

2. Добржанська О. Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах європейської інтеграції : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ.

наук. спец.: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / О. Л. Добржанська, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/344205.html>

3. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посібник / О. В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.

4. Кузнецов И. И. Парадигма транзитологии. Плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода / И. И. Кузнецов // Они С. – 2000. – №5. – С.47.

5. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Ю. Мельвиль. – М.: МОНФ, 1999. – 106 с.

6. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан / І. А. Побочний // Политические реалии и перспективы Украины // Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. – С.37–40.

7. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт; [пер. з англ. Петро Тарашук]. – К.: Основи, 1994. – 222 с.

8. Цирфа Ю. А. Зовнішньополітична ідентичність Європейського Союзу як політико-соціальний конструкт / Ю. А. Цирфа // Грані : наук.-теорет. і громад.-політ. альм. – 2013. – № 10 (жовт.). – С. 60–66.

9. Шинкарук К. О. Становлення зовнішньополітичної ідентичності пострадянських країн в умовах суспільно-політичних трансформацій / К. О. Шинкарук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk-prp.kpi.ua/ru/2009-4/09%20-%204%20-%208.pdf>

10. Яновська О. М. Політична ідентичність населення України / О. М. Яновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Politologia/10_87746.doc.htm

11. Postcolonialism: A Valid Paradigm for the Former Sovietized States and Yugoslavia? / Н. F. Carey, R Raciborski // EastEuropeanPoliticsandSocieties. – 2004. – Vol.18, No. 2.– P. 191–235.

12. Lowenthal D. European Identity: An Emerging Concept / D. Lowenthal // Australian Journal of Politics and History. – 2000. – Vol. 46, № 3. – P. 314–321.

13. Linz J. J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe / J. J. Linz, A. Stepan. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 242

14. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht / A. Moravcsik. – London, 1998. – 514 p.

15. Rosenberg M. The Self Concept: Social Product and Social Force / M. Rosenberg // Social Psychology: Sociological Perspectives. – N.Y., 1981. – P. 593–624.

16. Whitmore S. State-Building in Ukraine: The Ukrainian Parliament, 1990 – 2003 / S. Whitmore. – London: Routledge Curzon, 2004. – 222 p.

17. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe / C. Offe // Social Research. – 1991. – № 58(4). – P. 865–881.